

**BAKI ŞƏHƏRİNDƏ VƏ ABŞERONDA ORNİTOFAUNANIN
NƏSİLVERƏN NÖVLƏRİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ**

N.A.SADIQOVA
Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə Bakı şəhəri və Abşeron yarımadası ərazisində nəsilverən quş növlərinin 12 parametr üzrə zoocoğrafi və ekoloji göstəriciləri kompleks təhlil edilir. Bunun nəticəsində ərazinin reproduktiv ornitofaunası tam xarakterizə edilir, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti açılır, bioloji müxtəlifliyin qorunması üçün taktik tədbirlər hazırlanması asanlaşır. Abşeron yarımadası Qobustandan ayrı ornitocoğrafi rayon hesab edilə bilər.

Bakı şəhərinin və Abşeron yarımadasının ornitofaunasının növ tərkibini əsasən K.M.Qənbərov (1958) və Q.T.Mustafayev (1981, 1985) tədqiq etmişlər. Regionda antropogen faktorların ornitofaunaya təsiri (Mustafayev, 1994, 1994a) o cümlədən quşların sinantroplaşma səviyyəsi (Al-Ballem, 2000) az-çox araşdırılmışdır. Azərbaycanın ornitocoğrafi rayonlaşdırılmasında (Mustafayev, 1985, 1998) Abşeron və Qobustan, təəssüf ki, birlikdə təhlil edilmişdir. Güman edirik ki, Abşeron yarımadasını və Qobustanı ayrı-ayrılıqda xarakterizə etmək daha yaxşıdır. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektrinin verilməsi (Mustafayev, 2004) ornitocoğrafi rayonları müasir səviyyədə xarakterizə etməyi asanlaşdırır. Bu baxımdan ikinci köməkçi Azərbaycanın quşlarının təyinedici monoqrafiyasıdır (Mustafayev, Sadıqova 2005).

Material və metodika

Məqalənin əsasını müəllifin son 10 ildə apardığı çöl tədqiqatlarının nəticələri təşkil edir. Bunlar BDU-nun «Onurğalılar zoologiyası və bioekologiya» kafedrasının tematik planına uyğundur və Q.T.Mustafayevin ümumi rəhbərliyi altında aparılmışdır. İşin icrasının əsas metodikası faunanın kompleks ekoloji-landsaft təhlili konsepsiyasına (Mustafayev, 1981, 1985, 1998, 2003) əsaslanır. Quşların sinantroplaşma səviyyəsi və yem xarakterləri orijinal şkalaya görə verilmişdir (Mustafayev, Qarabəyli, Məhərrəmov, 2001; Mustafayev, Sadıqova, 2006).

Nəticələr və onların müzakirəsi

Apardığınız tədqiqatlara əsasən Bakı şəhərində və Abşeron yarımadasında 52 növ quş nəsil verir. Onlar 38 cinsə, 24 fəsiləyə və 11 dəstəyə daxildir. Şübhə etmədən demək olar ki, Azərbaycanda antropocen faktorların təsirinə ən çox məruz qalmış region Abşeron yarımadasıdır. Burada ov quşu qalmayıb, hətta çöl göyərçinlərinin (*Columbia livia*) yalnız

sinantrop populyasiyası qalıbdır. Xınalı kəklik (*Alectoris chukar*) və qaraqarın bağırqara (*Pterocles orientalis*) məhv edilmişdir. Bataqlıq bayquşu (*Asio flammeus*) və çobanaldadan pərtədəgöz (*Burhinus oedicnemus*) açıq sahədə (bozqırda) yerdə nəsil verdiyi üçün sıxışdırılıb aradan çıxarılmışlar. Evritop quşlar (12 növ – 23%) az-çox sinantrop populyasiyalardır.

Regionun aviafaunasında müsbət dəyişiklik də çoxdur. Dendrofil quşlar hamısı (13 növ -25%) antropogen landşafta görə gələnlərdir (regionda təbii ağac yoxdur).

Regionda nəsil verən ornitofaunanın hər bir növünün 12 parametr üzrə göstəriciləri 1-ci cədvəldə, onların kompleks təhlili isə 2-ci cədvəldə verilir.

Quşların fauna tipinin araşdırılması göstərir ki, bu problemin həlli onun ilk müəllifi B.K.Şteqmanın (1938) etdiyi kimi zoocoğrafi bölgülərə görə deyil, landşaftlara görə yoxlanmalıdır (Mustafayev 1985). Qafqazın bütövlükdə ornitofaunasını Avropa tipinə aid etmək (Şterqman,1938) özünü doğrultmur. Məsələn, Azərbaycanın meşə landşaftında Avropa tipi (Mustafayev, İsmayılova, 2006), Qobustanda isə Aralıqdəniz tipi üstünlük təşkil edir (Məhərrəmov, 2003). Bakıda və Abşeron yarımadasında da Aralıqdəniz və Transpalearkt tipləri üstündür (64,0 %). Ona görə ki, bu regionun əsas təbii landşaftı yarımsəhradır.

Bu rayonda növlərin çoxu (43-82%) politipikdir. Lakin heç bir yarımnöv vikaiasiya əmələ gətirmir. Nəsil vermək üçün gələn növlər çoxluq təşkil edir (32növlər-61%). Rayonda yem bazasının zəifliyi, qışın sərt və küləkli keçməsi oturaq quşlar üçün yararlı deyildir. Növlərin çoxu adi saylı və nadirdir (müvafiq olaraq 38, 5 və 36,5 %). Biotoplar üzrə bölgüyə görə limnodofil, dendrofil və evritop növlər üstünlük təşkil edirlər. Lakin limnodofil növlər əsasən Xəzər dənizinin sahili və kanallar ilə, dendrofil qrup parklar və yaşıllıqlarla, evritoplar isə seliteb sahələr ilə əlaqədardırlar.

Rayonda nəsil verən quşlardan az-çox sinantrop olanlar çoxdur (33 növ və ya 59,6%). Tam sinantrop populyasiyalar başqa ornitocoğrafi rayonlara nisbətən çoxdur (13 növ və ya 25 %). Çoxsaylı növlər tam sinantrop və səciyyəvi yarımsəhra və sahil (qamışlıq) quşlardır. Açıq şəraitdə (yerdə, ağac və kol üzərində) yuva tikən quşlar 33 növdür (63,5%). Çox növün (40 növ və ya 76,9%) yuvası tək-tək yerləşir. İmmaturonat quşlar və aralıq mövqe tutanlar ikisi birlikdə 48 növ və ya 92,2% təşkil edir. Maturonat növlərin azlığı rayonda narahatedici faktorların güclü olması ilə əlaqədardır. Burada aviafaunanın əsasını (92,2%) nəsil verən gündüz quşları təşkil edirlər.

Quşların yem götürdüyü şəraitə görə kiçik qruplara ayrılması rəqabəti azaltmağa yönəlmiş uyğunlaşma hesab edilə bilər. Bu baxımdan 52 növ quşun ən azı 10 qrupa ayrılması təsadüf deyildir. Lakin 37 növ (71,6%) quş yerdən yem götürməyə üstünlük verir, 22 növ (42,2%) yalnız yerdən yem götürür. Fitofaq quş növləri bu rayonda azdır (8 növ və ya 15,4%). Zoofaqlar çoxluq təşkil edirlər (63,4%). Bunların da çoxu (87,9%) entomofaqlardır. Polifaqlar, yəni yedikləri bitki və heyvan təxminən bərabər olanlar 11 növdür (21,2%).

Cədvəl 1.

Bakı şəhərində və Abşeronda ornitofaunanın nəsil verən növlərinin kompleks ekoloji göstəriciləri

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Ardea sinerea	Tr	Pt	S	Nr	Lf	Sd	Aş	Yt	İm	Aq	Ys	Zf
2	Tadorna feruqinea	Tr	Mt	S	Nr	Lf	Sd	Öş	Yt	Mt	Gü	S	Pf
3	Circus aeroqinosus	Tr	Pt	S	As	Lf	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Yc
4	Falco naumanni	Mn	Mt	N	Nr	Eb	Qs	Am	Kf	İm	Gü	Y	Ef
5	F. tinnunculus	Sb	Pt	S	As	Eb	Qs	Am	---	İm	Gü	Y	Yc
6	Rallus acuaticus	Mn	Pt	S	Nr	Lf	Sd	Aş	Yt	Am	Gü	Ys	Pf
7	Parphyrio parphyrio	Ad	Pt	S	Nr	Lf	Sd	Aş	Yt	Am	Gü	Ys	Pf
8	Fulica atra	Tr	Pt	S	Nr	Lf	Sd	Aş	Yt	Am	Aq	Y	Pf
9	Charadrius dubius	Tr	Pt	N	As	Lf	Sd	Aş	Yt	Mt	Gü	Y	Ef
10	Ch. alexandrinus	Tr	Pt	N	As	Lf	Sd	Aş	Yt	Mt	Gü	Y	Ef
11	Himantopus himantopus	Mn	Pt	N	Nr	Lf	Sd	Aş	Kf	Mt	Gü	Y	Ef
12	Columba livia	Ad	Pt	S	Çs	Pf	Ts	Öş	Ko	İm	Gü	Y	Ff
13	Streptopelia decaocto	Av	Pt	S	Çs	Ev	Ts	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
14	S.turtur	Av	Pt	N	As	Df	Qs	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
15	S. senegalensis	Ad	Pt	S	As	-	Ts	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
16	Cuculus canorus	Sb	Pt	N	As	Ev	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	AK	Ef
17	Asio flammeus	Tr	Pt	S	Nr	Of	Sd	Aş	Yt	İm	Ge	Y	Yc
18	Athene noctua	Mn	Pt	S	Çs	-	Ts	Öş	Yt	İm	Ge	Y	Yc
19	Apus apus	Av	Pt	N	Çs	-	Ts	Öş	Kf	İm	Gü	H	Ef
20	Coracias qarrulus	Ad	Pt	N	Nr	Ev	Qs	Öş	Kf	İm	Gü	YA	Ef
21	Merops apiaster	Ad	Mt	N	Nr	Of	Sd	Öş	Ko	İm	Gü	H	Ef
22	Upupa epops	Ad	Pt	N	Çs	Ev	Ns	Öş	Yt	İm	Gü	YA	Ef
23	Hirundo rustica	Tr	Pt	N	Çs	-	Ts	Am	Kk	İm	Gü	H	Ef
24	Delichon urbica	Tr	Pt	N	Nr	-	Ts	Am	Ko	İm	Gü	H	Ef
25	Qalerida cristata	Ad	Pt	S	Çs	Of	Qs	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
26	Melanocoripha calandro	Ad	Pt	S	As	Of	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
27	Calandrella cinerea	Ad	Pt	S	As	Of	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
28	C. rufescens	Ad	Pt	N	As	Of	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
29	Lanius collurio	Av	Mt	N	Çs	Df	Ys	Aş	Yt	İm	Gü	YK	Ef
30	L. senator	Av	Pt	N	Nr	Df	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	YK	Zf
31	L.minor	Av	Mt	N	Nr	Df	Ys	Aş	Yt	İm	Gü	YK	f
32	Oriolus oriolus	Av	Pt	N	Nr	Df	Qs	Aş	Yt	İm	Gü	A	Ef
33	Sturnus vulgaris	Av	Pt	S	Çs	-	Ts	Aş	Aş	İm	Gü	YA	Pf
34	Corvus cornix	Tr	Pt	S	As	-	Ts	Aş	Yt	İm	Gü	AkY	Pf
35	Luseiniola melanopoqen	Ad	Pt	N	As	Lf	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	K	Ef

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
36	Acrocephalus schoenobaemus	Av	Mt	N	As	Lf	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	K	Ef
37	A.arundinaceus	Tr	Pt	N	Çs	Lf	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	K	Ef
38	Hippolais pallida	Ad	Pt	N	As	Df	Qs	Aş	Yt	İm	Gü	K	Ef
39	Sylvia communis	Av	Pt	N	As	Df	Ys	Aş	Yt	İm	Gü	K	Ef
40	S. Mustacea	Ad	Pt	N	Nr	Df	Qs	Aş	Yt	İm	Gü	K	Ef
41	Muscicapa striata	v	Pt	N	Nr	Df	Ys	Am	Yt	İm	Gü	H	Ef
42	Oenanthe oenanthe	Tr	Pt	N	As	Of	Qs	Öş	Yt	İm	Gü	Y	Ef
43	O. plescanca	Ad	Pt	N	Nr	Pf	Qs	Öş	Yt	İm	Gü	Y	Ef
44	O. finschii	Ad	Mt	N	Nr	Pf	Qs	Öş	Yt	İm	Gü	Y	Ef
45	O. isabellina	Mn	Pt	N	Çs	Of	Sd	Öş	Yt	İm	Gü	Y	Ef
46	Cercotrichas galactotos	Ad	Pt	N	As	Of	Sd	Aş	Yt	İm	Gü	Y	Ff
47	Turdus merula	Tr	Pt	S	As	Df	Ts	Aş	Yt	İm	Gü	YKA	Pf
48	Passer domesticus	Tr	Pt	S	Çs	Ev	Ts	Kş	Kf	İm	Gü	YKA	Pf
49	P. montanus	Tr	Pt	S	As	Ev	Ts	Öş	Kf	İm	Gü	YKA	Pf
50	Petronia petronia	Ad	Pt	N	As	Pf	Qs	Öş	Ko	İm	Gü	Y	Pf
51	Chloris chloris	Av	Pt	S	Çs	Df	Ts	Aş	Yt	İm	Gü	YA	Pf
52	Emberiza molanocephala	Ad	Mt	N	As	Df	Qs	Aş	Yt	İm	Gü	KA	Ef

Şerti işarələr: 1-sıra sayları; 2- növlərin elmi adları; 3- fauna tipləri: Tr- transpalaleart, Ad-aralıq dəniz tipi, Av-Avropa tipi, Bs-başqa tiplər; 4-növün makrostruktur: Mt-monotipik, Pt-poitipik; 5-aviafaunanın mövsümü dinamikası: S-oturaq, N-nəsil vermək üçün gələn; 6-sayının kateqoriyası. Nr-nadir, As-azsaylı, Çs-çoxsaylı; 7-təbii biotopları. Lf-limnodofil, Df-dendrofil, Of-orefil, Pf-petrofil, Et-evribionit; 8- sinantrop luq səviyyəsi: Sd-sinantrop deyil, Qs-qismən sinantrop, Ys-yarım sinantrop, Ns-natamam sinantrop, Ts-tam sinantrop; 9-yuva şəraiti: Aş-açıq şərait, Öş-örtülü şərait, Am-Aralıq mövqe; 10-sosiologiyası: Yt-yuvası tək olur, Kk-kolonial həyata keçid, Fk-fakultativ koloniya, Ok-obliqat koloniya; 11-inkışaf tipi: Mat-maturonat, im-immaturanat, Am-aralıq mövqe; 12- sutqalıq faallığı: Gu-gündüz quşu, Ge-gecə quşu, Aq-alaqaranlıq quşu; 13-haradan yem götürməsi: Y-yerdən, Ys-yerdən və sudan, S-sudan, Ya-yerdən və ağacdan, A-ağacdan, K-koldan, Ak-ağacdan və koldan, YK-yerdən və koldan, YKA-yerdən, koldan və ağacdan, H- havadan; 14-yem xarakteri: Ff-fitofaq, Zf-zoofaq, Ef-entomofaq, Yc-yırtıcı, Pf-polifaq.

**Bakıda və Abşeronda ornitofaunanın nəsilverən
növlərinin keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri
(növlün sayı, möhtərizədə faizlə)**

Fauna tipləri:

Transpalerarkt = 15 (29,0)
Aralıqdəniz = 18 (35)
Avropa tipi = 12 (23,0)
Başqa tiplər = 7 (13,0)

Növlərin makrostruktur:

Monotipik = 9 (18,0)
Politipik = 43 (82)

Faunanın mövsüm dinamikası:

Oturaq = 20 (39,0)
Nəsil verməyə gələn = 32 (61,0)

Kəmiyyət kateqoriyaları:

Çoxsaylı 13 (25,0)
Adi saylı = 20 (38,5)
Nadir = 19 (36,5)

Təbii biotopu:

Limnodofil = 13 (25)
Dendrofil = 13 (25,0)
Oreofil = 8 (25,0)
Petrofil = 6 (11,6)
Evrionit = 12 (23,0)

Sinantrop luq səviyyəsi:

Sinantrop deyil = 21 (40,4)
Qismən sinantrop = 13 (25)
Yarımsinantrop 4 (7,6)
Natamam sinantrop = (2,0)
Tam sinantrop = 13 (25,0)

Yuva şəraiti

Açıq şərait = 33 (63,5)
Aralıq mövqeli = 6 (11,5)
Örtülü şərait = 13 (25,0)

Sosiologiyası:

Yuvası tək olan=40 (76,9)
Koloniallığa keçid =2 (3,8)
Fakultativ koloniya = 7 (13,5)
Obliqat koloniya = 3(5,8)

İnkişaf tipləri

Maturant= 4 (7,8)
Aralıq mövqe = 3 (5,7)
İmmaturonat = 45 (86,5)

Sutqalıq fəallığı:

Gündüz quşu = 48 (92,4)
Gecə quşu = 2 (3,8)
Alaqranlıq quşu=2 (3,8)

Haradan yem götürür:

Yerdən = 22 (42,2)
Yerdən və sudan = 4 (8,0)
Yerdən və ağacdən = 4 (8,0)
Yerdən və koldan = 3(5,6)
Ağacdən = 1 (1,7)
Ağacdən və koldan = 2 (3,8)
Koldan = 6 (11,5)
Sudan = 1 (1,7)
Havadan = 6 (11,5)

Yem xarakteri:

Fitofaq = 8 (15,4)
Zoofaq = 33 (63, 0)
bunlardan:
a) Entomofaq = 29 (87, 9)
b) Yırtıcılar = 4 (12,1)
Polifaq = 11 (21,2)

Nəticə

Bakıda və Abşeronda ornitofaunanın nəsilverən növlərinin kompleks ekoloji-landsaft təhlili göstərir ki, bu ərazi Qobustandan ayrı ornitocoğrafi rayondur.

ƏDƏBİYYAT

1. Гамбаров К.М. Материалы по птицам Абшеронского полуострова // Уц.зап.АГУ, сер. биол.наук., №1. Баку, 1958, с. 67-80.
2. Магеррамова Н.А. Сравнительная экология фоновых и редких видов позвоночных животных Гобустана. Автореф. Канд.диссерт. Баку, БГУ, 2003, 22с.
3. Мустафаев Г.Т. Городской ландшафт Большого Баку. Журнал «Природа», №9, Москва, 1981, с. 52-57

4. Мустафаев Г.Т. Птицы наземных экосистем Азербайджана. Автореф. докторск. дис-серт., Москва, 1985, 54 с
5. Мустафаев Г.Т. Комплексный ландшафтно-экологический анализ населения животных // Современ. пробл. экологии, методы и средства их решения . Баку, Экокомитет, 1994, с.53-54
6. Мустафаев Г.Т. Особенности орнитокомплекса Абшерона и Гобустана // Мат-лы науч. конф. БГУ-75. Баку, 1994, с. 36-38
7. Мустафаев Г.Т. Орнито-экологическое районирование Азербайджана // Уч.зап.БГУ, сер. естеств. наук, №1.Баку, 1998, с.74-79.
8. Mustafayev Q.T. Quru sahədə onurğalı heyvanların kompleks ekoloji təhlil parametrləri // Azərb.zool.cəmiyyətinin I qurultayının materialları. Bakı, Elm, 2003, s. 466-470.
9. Mustafayev Q.T. Azərbaycanada ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, 35s.
10. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları (təyinedici monoqrafiya). Bakı, «Çaşıoğlu», 2005, 419s.
11. Mustafayev Q.T. İsmayılova T.R. İsmayılı qoruğunun quşları (monoqrafiya). Bakı, «Nasir», 2006, 208s.
12. Штегман Б.К. Основы орнито-географического деления Палеарктики. Фауна СССР, птицы. Том 1, М-Л., 1938, вып.2, 157с.

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ ГНЕЗДЯЩИХСЯ ВИДОВ ОРНИТОФАУНЫ БАКУ И АБШЕРОНА

Н.А.САДЫГОВА

РЕЗЮМЕ

В статье дается комплексный эколого - зоогеографический анализ орнитофауны по 12 параметрам. В результате полностью характеризуется репродуктивная орнитофауна территории, вскрываются ее теоретические и практические значения, облегчается подготовка тактических приемов для сохранения биоразнообразия. Предлагается считать Абшеронский полуостров отдельным орнито-географическим районом.

COMPLEX ANALYSIS OF THE NESTED SPECIES OF THE AVIFAUNA OF BAKU AND APSHERON

N.A.SADIKHOVA

SUMMARY

In article complex ecological-zoogeographical analysis ornitofauna on 12 parameters is studied. As a result the reproductive avifauna of the studied territory is characterized; its theoretical and practical importance is revealed, preparation of tactical methods for saving of biodiversity is relieved. Apsheron may be considered separate avigeographical region.